

Kulturforskjeller i praksis

Thomas Hylland Eriksen og Torunn Arntsen Sajjad

Gyldendal 1994–2011

Torunn og jeg har samarbeidet om denne boken i over 20 år, og det skulle ikke forundre meg om vi bestemmer oss for å gå en runde til om et år eller to. Feltet forandrer seg, og det er stadig mye å lære, både for egen del og til andre.

Innhold

Forord av Khalid Salimi

Innledning

Del I. Kultur og tilhørighet i en verden uten grenser

1. Har vi en ny folkevandringstid?

Nedkrympingen av verden

Globalisering av kultur

Økende kulturell likhet

Arbeidsmigranter og flyktninger

Økonomiske og politiske aspekter

Maktforskjeller og migrasjon

2. Kultur: Forskjeller og likheter mellom mennesker

Det mangslungne ordet kultur

Det medfødte og det tillærte

Kulturelle forskjeller

Kultur og rase

Kultur, samfunn og individ
Kulturbegrepet i entall og flertall
Bevisst og ubevisst kultur
Kultur og kommunikasjon
Å forstå fremmede kulturer
Etnosentrisme og kulturel relativisme

3. Kulturkontakt og etnisitet

Kulturkontakt og gruppedannelse
Etnisitet og kultur
Etnisitet er imellom og ikke inni
Stereotypier og grenser
Opplevelse av kulturell avstand
Vertikal og horisontal etnisitet
Diskriminering og rasisme
Åpne og lukkede grupper

4. Nasjonalisme

Hva er en nasjon?
Nasjonalismens opprinnelse
Nasjonalismens Janusansikt
Nasjonalisme og etnisk konflikt
Identitet gjennom kontakt

5. Minoriteter

Minoriteter og majoriteter
Minoriteter og staten
Reaksjoner på statens politikk
Grader av integrasjon
Klasse eller kultur?
Blir minoritetene diskriminert?
Symbolmakt

6. Kulturell identifikasjon i Norge

Oppfinnelsen av Norge

Nasjonen som ideologi

Verden kommer til Norge

Hva består det særnorske i?

Norsk identitet i fremtiden

Kartet og terrenget

Trenger vi en identitet?

Generasjonskonflikter blant innvandrere

Etniske og andre merkelapper

Nivåer av identifikasjon

Overlappende identiteter

Krysspress

Rollekonflikter og kultur

7. Det flerkulturelle dilemma

Menneskerettigheter og kulturel relativisme

Likhet og forskjell

Politiske konflikter eller kulturkonflikter?

Kulturelle forsvarstaler

Moralsk likeverd og globalisering av moral

Toleranse og empati

* * *

Del II. Aspekter ved kulturkontakt

8. Kultur og kommunikasjon

Tegn og tolkning

Kommunikasjon og språk

Kontekst

Denotasjon og konnotasjon

Verbalspråk, kultur og maktforskjeller

Det ikke-språklige

Interesser og fellesnevner

9. Kulturmøter i skolen

Primær og sekundær sosialisering

Klasse og kultur

Kulturforskjeller og skole

Morsmålsundervisning

Muslimske skoler?

Hensynet til de innfødte

10. Familiens mange roller

Familiens betydning

Hva er en familie?

Kjernefamilien og storfamilien -- to idealtyper

Tradisjonsbaserte og moderne samfunn

Familietyknytning

Kontakt med hjemlandet

Brødre med koner som familie

Kvinnedilemmaer

Sosial isolasjon blant kvinner

11. Kjønn, roller og autoritet

Kjønnssegregering

Muslimske menn og kvinner i Norge

Kjønn, alder og sosiale normer

Roller, autoritet og respekt

Forandringer i rollemønsteret

De eldre

12. Ekteskap

Når kvinner og menn giftes bort

Krav om samtykke og vigselsmndighet

Ekteskap som eneste samlivsform

Ekteskap angår familier

En eller flere koner
Skilsmisse
Naimas skilsmisse
Økning i antall skilsmisser

13. Den kulturelle kroppen

Det ureflekterte og implisitte
Kropp og sjel som atskilte enheter
Andre måter å se på kroppen
Enhet kropp-sjel
Kroppen som en vandrende historie
Kropp, helse og idealer
Berøring og vennskap
Omskjæring

14. Sykdom og kultur

Sykdom og avvik som relative begreper
Lekfolks forklaringer på sykdom
Ulike medisinske systemer
Asiatisk medisin
Hakimers praksis
Unani - for "moderne" eller "tradisjonelle" mennesker?
Hva med faktakunnskap?
Et samfunns helseomsorgssystem
Konflikter mellom systemene?
Møter mellom innvandrerpasienter og norsk helsevesen
Disease og illness
Uttrykk og innhold
Rettigheter, muligheter og begrensninger
Innvandrere som helsearbeidere

15. Mat som kultur

Mat og ernæring
Mat-tabuer

Mat og ikke-mat

Sunt for meg, men ikke for deg

Mat har mening

Mat og migrasjon

16. Mennesket og myndighetene

Staten - det er oss

Lojalitet

Byråkrati og slektskap

Regelbundet moral og lojalitetsmoral

Kulturell kompetanse

Hvor går grensen for det offentlige ansvar?

Hvordan minske avstanden?

17. Fremtidsutsikter

Tillegg: Basisinformasjon

Noe litteratur

17. Fremtidsutsikter

(fra første utgave, 1994)

Først i køen ved informasjonsskranken i en bank i Oslo sentrum stod en innvandrers, sannsynligvis en pakistaner. Han hadde mistet personkortet sitt, og lurte på hvordan han skulle forholde seg. Damen i skranken forklarte ham langsomt og tydelig hva han hadde å gjøre, i et slikt tonefall man bruker når man snakker til barn. I tillegg snakket hun så høyt at alle i banken kunne høre hva som foregikk. Var hun klar over hva hun gjorde, at hun nok en gang fortalte mannen (for det var neppe første gang han hadde opplevd dette), med høy og klar stemme, at han var en annenklasses statsborger? Noen ville ikke nøle med å kalle en slik oppførsel for symbolsk vold eller endog rasistisk oppførsel, men den er subtil og kan ikke påvises "objektivt".

En bekjent, som i flere år hadde hatt sommerjobb i en kommunal etat, fikk høre at etaten trengte nye sommervikarer. Han ringte opp sjefen for å anbefale en venn. Da sjefen hørte vennens navn, sa han at det ikke ble aktuelt. Mannen fulgte opp og spurte hvorfor. Til slutt innrømmet sjefen, som var offentlig ansatt, at etaten ikke ville ansette utlendinger. En slik politikk er vanskelig å påvise når den bare uttrykkes uformelt, men den er ikke desto mindre effektiv - den ydmyker, diskvalifiserer og bekrefter at mørkhudede nordmenn og innvandrere er annenrangs og stiller bakerst i de fleste køer.

En typisk mottagelse for en utlending - en turist, student, asylsøker eller innvandrers - som for første gang kommer til Norge, er et forhør fra en uniformert ungdom som med ubevegelig ansikt lirer av seg insinuerende spørsmål om hensikten med oppholdet.

Mørkhudede innbyggere av norske byer har etter hvert lært seg hvilke restauranter, kaféer og nattklubber de kan besøke. Mange steder slipper de nemlig ikke inn. Vi har vel alle vært vitne til at innvandrere som er avholdsfolk nektes adgang til utesteder i Oslo fordi de angivelig er berusede.

Diskriminering på bakgrunn av etnisk tilhørighet, hudfarge og religion er forbudt ved lov i Norge, men loven forandrer ikke nødvendigvis på alminnelig skikk og bruk. Er alminnelig norsk skikk og bruk diskriminerende overfor minoriteter og utlendinger? I

mange tilfeller er den nok det. Dels behandles de som barn (som uvitende og kanskje litt dumme), dels som handicappede (som det er synd på), dels som potensielle forbrytere, dels som gjester (som gjerne må få komme på besøk, men som ikke bør ta seg til rette og begynne å stille krav til samfunnet). Følgelig "trenger" de rettleiding og ofte irettesettelser.

Eksemplene som er skissert ovenfor er imidlertid ganske forskjellige. Damen i banken tenkte sannsynligvis ikke over hva hun gjorde; kanskje hun ikke engang var klar over at hun utøvet makt over innvandrerer - en makt som ikke bare lå i deres relasjon som bankfunksjonær og kunde, men i hennes overlegne beherskelse av den dominerende kulturelle koden, altså den norske. Tollere og politifolk på Fornebu handler sannsynligvis ut fra uvitenhet og kanskje en smule maktglede; det er slett ikke umulig at de er så dårlig informert at de går ut fra at det vanligvis er noe muffens med folk som ser mørke ut. Når det gjelder diskriminering på arbeidsmarkedet og på utesteder, skyldes dette kanskje misvisende stereotypier, som kan ha sammenheng med uheldige erfaringer med enkelte innvandrere. Selvsagt har de også hatt uheldige erfaringer med nordmenn, men det ville være uøkonomisk å begynne å nekte nordmenn adgang til nattklubber i Oslo. Det sies også av og til, som grunn for "restaurantrasisme", at norske gjester foretrekker at svarte holdes utenfor.

Selv om diskriminerende handlinger kan skyldes uvitenhet, tankeløshet eller frykt for fremmede folk, kan de ikke unnskyldes dersom målet er å oppnå likeverd mellom nordmenn og innvandrere. Det må kunne kreves av voksne mennesker at de vet noe om hva de gjør. Og de mange tusen små og store ydmykelses innvandrere utsettes for gjennom noen år bidrar definitivt ikke til å gi dem den trygghet og lojalitet til det norske samfunn som er nødvendig for at man skal kunne snakke om vellykket integrasjon.

Den sterke part i et ujevnt maktforhold vet nesten alltid mindre om den svake enn den svake vet om den sterke. En gjennomsnittlig pakistansk innvandrer vet veldig mye mer om Norge og norsk kultur enn en gjennomsnittlig nordmann vet om pakistanske væremåter. For hvor mange nordmenn kan med hånden på hjertet si at de vet hva Vedaskriftene er, navnet på de fire hovedkastene i India og på hovedstaden i Somalia, forskjellen på "varm" og "kald" mat i Vietnam, folketallet i Iran og

Kurdistan beliggenhet? Det trenger ikke nødvendigvis å være et krav at nordmenn skal vite like mye om innvandrere som innvandrerne vet om dem selv; poenget er snarere at forskjellen i kunnskap om den annen part sier noe om et ujevnt maktforhold som imidlertid lett kan bli usynlig for den sterke part: han eller hun oppdager rett og slett ikke den andres kultur, bare en ufullkommen utgave av sin egen. Vi hører ikke hvor veltalende en somalier er på sitt morsmål eller på arabisk, bare de grammatikalske feilene han gjør når han stotrer frem en setning på norsk.

Selv om vi er oppmerksomme på maktforskjeller av denne typen, vil den vanligste teknikken for å minske dem også i fremtiden bestå i at innvandrerne tilegner seg vår væremåte, vårt språk og våre konvensjoner - ikke omvendt. Å kreve det motsatte virker både urimelig og urealistisk. Likevel er det nødvendig også for nordmenn å være oppmerksom på noen typer av kulturforskjeller i dagliglivet, ganske enkelt fordi kulturforskjeller preger det norske samfunnet i en helt annen grad i dag enn på sekstitallet. Som vi har forsøkt å vise i denne boken, bør kulturforskjeller verken overdramatiseres eller underdramatiseres: kultur er ikke et mystisk slør som gjør det umulig å kommunisere med fremmede folk, men den er heller ikke uvesentlig. Selv om kultur er flytende og omskiftelig og mangler tydelige grenser, og selv om det er fullt mulig for en person å være "flerkulturell", er det viktige aspekter ved kultur som er ganske "dypprogrammerte" og som forandrer seg langsomt, og som varierer i dagens norske befolkning.

Noen fremtidsscenarioer

Det er utelukket at Norge i overskuelig fremtid skal bli et etnisk "rent" samfunn. Debatten om innvandrings- og flyktningsspørsmål kan derfor ikke handle om hvorvidt vi ønsker å ha innbyggere uten norsk stamtavle i dette landet eller ikke. Det vil vi fortsette å ha, uansett hvor mye enkelte måtte ønske å unngå etnisk blanding "fordi det nødvendigvis medfører konflikt", og uansett hvor mye andre måtte tviholde på teorier fra mellomkrigstiden om at kulturen "sitter i blodet".

Debatten kan imidlertid ta opp spørsmålet om hvor mange ikke-norske innbyggere vi ønsker å ha her, hvilke midler vi har for å regulere antallet, og hvordan vi kan gå frem for å løse kulturkonflikter, redusere maktmisbruk og få bukt med diskrimineringen av minoriteter.

Enhver fornuftig debatt om kultur og etnisitet i Norge må ta utgangspunkt i det faktum at Norge verken er eller i overskuelig fremtid vil bli kulturelt ensartet. Etterkrigstidens arbeidsvandring og flyktningstrømmer har nådd oss også - såvidt - og det er umulig å stille klokken tilbake. I løpet av de siste årene har etniske minoriteter dessuten gradvis har fått anerkjennelse for sine krav om kulturell selvbestemmelse og politisk beskyttelse, blant annet i FN. Det fleretniske samfunn er kommet for å bli.

Ut fra tendenser i samfunnsutviklingen er det mulig å skille ut seks forskjellige løsninger på det flerkulturelle dilemma slik det fremstår i Norge. Avslutningsvis skal vi kort beskrive dem, men vil overlate til leseren å vurdere hvilket som er det mest sannsynlige.

Festningsscenariet er utopistenes drøm. De vil ha et lukket og bevoktet land, og forsøker å gjenopprette faste grenser og forestillinger om kulturell renhet. De vil neppe få det som de vil, men de kan likevel få en viss politisk innflytelse dersom de klarer å overbevise mange nok om at etnisk ensartede samfunn er mer "naturlige" enn andre. For i så fall vil deres tilhengere gang på gang bli konfrontert med et gjenstridig fleretnisk terreng som nekter å rette seg etter deres ideologiske kart, og dermed setter de i gang etniske konflikter, noe som kan begrunnes ved at man hevder at mennesker med ulik kultur umulig kan leve sammen.

Klassescenariet er en videreføring av festningsscenariet. I dette tilfellet aksepteres minoritetenes nærvær, men ingen ting gjøres for å integrere dem som likeverdige deltagere i arbeidsmarkedet. Resultatet er at innvandrerne blir en permanent underklasse som utfører helsefarlig og lavtlønnet arbeid for nordmenn. De mangler norsk kulturell kompetanse, blir ofre for daglig diskriminering, og får heller ingen støtte til å opprettholde sin opprinnelige kulturelle identitet. Barna risikerer å bli "halvkulturelle" og tilegner seg bare ufullstendige brokker av norsk såvel som f.eks. tyrkisk kultur. Dette scenariet inneholder i en viss forstand det verste av begge verdener: verken retten til likhet eller retten til å være forskjellig blir i praksis anerkjent.

Integrasjonsscenarioet kan beskrives som den sosialdemokratiske drømmen. I dette scenarioet tillates minoriteter å være kulturelt forskjellige, forutsatt at de støtter opp om sosialdemokratiske kjerneverdier. Forskjellene som tillates er hovedsakelig av estetisk art. Innvandrergupper oppmuntres således til å drive med husflid og folkedans og de må gjerne koke krydret mat, men de skal ikke gifte bort sine døtre til ukjente fettere, og helst bør de avvikle koranskolene sine. Det norske samfunnet seirer, og det fargerike fellesskapet blir i grunnen et traust skandinavisk land med en anelse eksotisk krydder. Alle grupper får de samme rettigheter og muligheter, men det blir vanskelig å være kulturell avviker.

Fruktsalatscenariet markerer derimot et liberalt ytterpunkt. Etter å ha sørget for at alle grupper har de samme rettigheter og muligheter, trer sentralmakten her galant i bakgrunnen og tillater det sivile samfunn å organisere seg selv. Dermed fremstår samfunnet som en mosaikk av grupper med forskjellig kulturell identitet. Fruktsalaten vil tillate kristne, muslimer og hedninger, individualister og tradisjonister, puritanere og hedonister, liberalere og klassiske rasister å være seg selv så lenge de lar hverandre være i fred. Ingen etnisk gruppe kan ha hevd på statsmakten, som må arbeide hardt for å skape kompromisser og sørge for en rimelig maktfordeling mellom gruppene. Scenarioet er preget av høy toleranse og en viss likegyldighet, ettersom ingen aktivt forsøker å presse sine verdier på andre.

Med hensyn til retten til å være kulturelt forskjellig, får dette scenarioet toppkarakter; når det gjelder retten til lik behandling kan det gå dårligere. Grunnen er at fruktsalaten risikerer å forfalle til et samfunn hvor visse etniske grupper blir permanente underklasser. Hvis kulturelt særpreg blir respektert og dyrket i en så stor grad at medlemmer av minoriteter for eksempel ikke tilegner seg den lille multiplikasjonstabell og bøyningsreglene for svake tyske verb (de lærer i stedet kurvfletting eller hinduiske mantraer), utvikler mosaikken seg lett til en pyramide. Dessuten er det tendenser til en overfokusering på kulturelle og etniske forskjeller i fruktsalatpregede samfunn. Resultatet kan, som påpekt i kapittel 7, bli at enkeltpersoner blir påtvunget en etnisk identitet de helst ville slippe å ha. En ukritisk bejubling av kulturelle forskjeller i toleransens navn kan faktisk i siste instans innebære at man aksepterer maktmisbruk og undertrykkelse innenfor den enkelte gruppen. I verste fall kan fruktsalaten utvikle seg til innvandringshaternes

skrekkevisjon, nemlig *Konfrontasjonsscenarioet*. Denne typen flerkulturelt samfunn er preget av dyp og bitter konkurranse om politisk og økonomisk makt. Grunnen til at det er lite sannsynlig her, er at etniske nordmenn har en total overmakt overalt i samfunnet. Konfrontasjonsscenarioet kjenner vi først og fremst fra land som Guyana, Fiji og Sri Lanka, hvor det er store minoritetsgrupper som føler seg diskriminert og tilsidesatt.

Fruktkompottscenariet er en variant av fruktsalatscenariet, som på lengre sikt er sannsynlig i mange fler-etniske land. Fruktsalaten er avhengig av at de ulike bestanddelene - epler, bananer, ananas, fersken osv. - holdes klart adskilt, men at de svømmer sammen i en felles sukkersaus. Når fruktsalaten blir til en fruktkompott, er de forskjellige fruktene blandet sammen til en grøt. Med andre ord: Fruktkompotten er et blandingssamfunn, en kreolisert kultur hvor kulturelle elementer med forskjellig opprinnelse er blandet sammen, men hvor det ikke er klare grenser mellom gruppene eller "kulturene". Fruktkompotten kan betraktes som det sivile samfunns tilsvaret til integrasjonsscenarioet, hvor staten insisterer på å forme innbyggerne i sitt eget bilde. Her foregår endringene nedenfra, ved at nordmenn, vietnamesere, tamiler, pakistanere og somaliere spiller fotball og rock sammen, går på de samme diskotekene og skolene, gifter seg med hverandre og ser de samme TV-programmene. I et slikt samfunn vil mange norske nordmenn kunne føle seg kulturelt mer i slekt med sine afro-norske venner enn med norske innvandringsmotstandere.

En betingelse for at et slikt scenario skal kunne lykkes, ville være at man på forhånd har en situasjon der mennesker av ikke-norsk opprinnelse ikke blir utdefinert, men får erfaringer som kan gi dem tilhørighet og lojalitet til det norske samfunnet. I så fall må vi utvide definisjonen av hva det vil si å være norsk. Vi må få et begrep om norskhet som er basert på sivile rettigheter og ikke på en aldeles urealistisk forestilling om kulturell likhet. Ikke bare innvandrere, men også mange norskfødte vil sette pris på en slik utvikling.

De seks scenariene er ikke gjensidig utelukkende, og med unntak av konfrontasjonsscenarioet finner vi elementer av samtlige i Norge i dag. Festningsscenarioet er nærværende i høyrepopulistisk agitasjon og i deler av flyktningpolitikken, som sørger for at de fleste asylsøkere blir avvist.

Integrasjonsscenariet er synlig i kritikken mot morsmålsundervisning blant innvandrere og den manglende statsstøtten til moskéer, men også i det offentlige tilbud om norskkurs for flyktninger. Situasjonen i indre by i Oslo, hvor det er et stort innslag av blant annet tyrkere og pakistanere, kan både tolkes som et tegn på klassescenariet og som en del av en fruktsalat. Og fruktkompotten er lett å få øye på i mange ungdomsmiljøer. Ingen av scenariene er problemfrie, og forøvrig finnes konflikter og motsetninger i alle samfunn, enten de er fler-etniske eller ikke.

Hvilken retning går vi i? Det kan vi ikke vite, men det er verd å merke seg at festningsscenariet og konfrontasjonsscenariet, som innvandringskritikerne setter opp som aktuelle motsetninger, fortoner seg som de minst sannsynlige i landet vårt. Det er åpenbart riktig at nordmenn og innvandrere ikke har mye felles fortid, men det er like liten tvil om at vi har en felles fremtid.